

ПРИМЕНА КОМПАРАТИВНИХ ИНДИКАТОРА ЕУ О ОДРЖИВОСТИ ТУРИЗМА НА ПРИМЕРУ ГРАДА УЖИЦА (СРБИЈА)

Слободанка Марковић^{*1}, Марија Перић^{*}, Маја Мијатов^{**}

^{*} Географски факултет, Универзитет у Београду, Београд, Србија

^{**} Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Универзитет у Новом Саду, Нови Сад, Србија

Апстракт: Континуирани и масовни развој туризма довео је до потребе да се ова делатност стави под окриље одрживог развоја, како би се туристички потенцијали користили у мери која обезбеђује задовољавање тренутних и будућих туристичких потреба. Одрживи туризам представља вид туризма који доприноси економском развоју локалне заједнице водећи рачуна о трајној заштити животне средине. Предмет овог истраживања је туризам на територији Града Ужица, анализиран кроз примену пет група компаративних индикатора ЕУ, у циљу утврђивања тренутног стања одрживости дестинације. Анализом су обухваћена и туристичка места: Мокра Гора и Ужице у југозападној Србији. При изради рада коришћен је метод анализе и синтезе, математичко-статистички и компаративни. Прикупљени подаци су анализирани методом дескриптивне статистике. Резултати истраживања указују да је развој туризма на територији Града Ужица неравномеран, односно да се стање одрживости туризма разликује у туристичким местима дестинације (Мокрој Гори и Ужицу) у односу на саму дестинацију. Поред доприноса теорији из области одрживог развоја, резултати могу имати и практичну примену у организацијама које се баве туризмом на територији Града Ужица, а које могу имати значајан утицај на будућност дестинације у погледу њене одрживости.

Кључне речи: одрживи развој, туризам, индикатори, Град Ужице

Увод

Авантуристички дух „урбаног“ туристе усмерен је ка дестинацијама очуване средине, а заштићени природни и антропогени мотиви су покретачи туристичких кретања. Доступност атрактивних дестинација утицала је на масовност туристичких кретања, што је довело до стављања туризма у оквире концепта одрживог развоја, заснованог на три принципа. Први је *принцип еколошке одрживости*, који омогућава да развој буде у складу са еколошким процесима и биолошким диверзитетом. Следи

¹ Кореспонденција: markovicsslobodanka@gmail.com

принцип социјалне и културне одрживости, који усклађује развој туризма са традиционалним вредностима локалних заједница. Трећи је *принцип економске одрживости*, који обезбеђује економску ефикасност. Сва три принципа одрживог развоја инсистирају на очувању ресурса, како би и будуће генерације могле да их користе, у истој или сличној мери (Јовичић, 1998; Максин, Пуцар, Милијић & Кораћ, 2011; Нађ, 2008; Стојановић, 2005, 2006).

Туризам је, као глобална друштвено-економска појава, стално изложена променама, које могу бити турбулентне. Ове промене довеле су до тога да се све више пажње посвећује очувању животне средине, јер је присутна и све јача жеља туриста да бораве у очуваном и пријатном окружењу (Porratt, 2003; Sharpley & Sharpley, 1997). Због тога, основни циљ овога рада је да се на основу компаративних индикатора одрживог туризма Европске уније анализира и оцени стање одрживости туризма на територији Града Ужица².

Туристичко-географски положај

Територија Града Ужица налази се у југозападној Србији. Смештена у централном делу Златиборског округа, између 43°42' и 43°59' северне географске ширине и између 19°24' и 19°59' источне географске дужине, захвата површину од 666,15 km². На северу се граничи са општинама Бајина Башта и Косјерић, на југу са општинама Чајетина и Ариље. На западу је граница са Републиком Српском, а на истоку са општином Пожега. Припадају јој два градска насеља (Ужице и Севојно) и 39 сеоских насеља (Тошић, 2002). По попису из 2011. године на територији Града Ужица живело је 78.040 становника (Републички завод за статистику Србије, 2014).

Ужице-насеље (411m н.в.) смештено је у планинској котлини у средишњем делу композитне долине реке Ђетиње. Има изражен транзитни положај, јер је раскрсница путева који Панонску низију и централну Србију повезују са Јадранским приморјем и Босном и Херцеговином (Републиком Српском). Кроз град пролази и железничка пруга Београд-Бар. Близина афирмисаних туристичких центара Таре и Златибора, условљава повољан туристички положај. Највеће исходиште туриста је Београд (удаљен од Ужица 198 km), затим градови Војводине (покрајине на северу Србије), а последњих година долазе и туристи из Републике Српске (Ромелић, 2008).

² Према Закону о територијалној организацији Републике Србије из 2007. године општина Ужице је добила статус Града.

Методологија рада

У раду је анализирано пет група компаративних индикатора одрживог туризма (економски, задовољство туриста, културни, социјални и индикатори стања животне средине). Ови индикатори представљају показатеље актуелног стања и могућег развоја туризма одређеног простора, али се примењују и у вредновању стварног утицаја туризма у одређеној дестинацији у складу са три главна принципа одрживог развоја: еколошким, социо-културним и економским. За сваки индикатор су одређене граничне вредности, а стање туризма је оцењено као критично, подношљиво и одрживо. Зато се ови индикатори називају и „индикатори упозорења“. Системом кодирања и утврђивањем граничних вредности за сваки индикатор су дефинисане три зоне: црвена (критично стање и неопходност предузимања одређених мера), жута (подношљиво стање уз предузимање превентивних мера) и зелена зона (одржив развој туристичке дестинације) (Јовичић, 2002).

Табела 1. Компаративни индикатори одрживог туризма

Тип индикатора	Индикатор	Тумачење
Економски	Сезонски карактер промета: % посета у пуној сезони (три месеца)	< 40% зелена зона 40-50 % жута зона > 50% црвена зона
	Однос ноћења и смештајних капацитета	> 150 зелена зона 120-150 жута зона < 120 црвена зона
	Коефицијент мултипликације	Још није одређен
Задовољство туриста	Поновљене посете: % поновљених посета у периоду од пет година	> 50% зелена зона 30-50 % жута зона < 30% црвена зона
Културни	Однос смештајних капацитета и броја локалног становништва	< 1,1:1 зелена зона 1,1-1,5:1 жута зона > 1,6:1 црвена зона
	Интензитет туризма: број ноћења (000) према броју становника (00)	< 1,1:1 зелена зона 1,1-1,5:1 жута зона > 1,6:1 црвена зона
Социјални	Учешће туризма у локалном нето друштвеном производу	Треба упоредити са учешћем туризма у локалној запослености
	% туриста који не долазе посредством тур-операора	> 70% зелена зона 50-70% жута зона

		< 50% црвена зона
	Земљиште: % земљишта на коме је изградња дозвољена али није реализована	< 10% зелена зона 10-20% жута зона > 20% црвена зона
Индикатори стања животне средине	Коришћење и заузимање земљишта: % промена у изграђености дестинације у току пет година	још увек није одређено
	Саобраћај: % долазака туриста који не користе приватан аутомобил	> 20% зелена зона 10- 20% жута зона <10% црвена зона

Извор података: Јовичић, 2002.

Анализа пет група компаративних индикатора (Табела 1) примењена је на територију Града Ужица, као део пројекта ОИ 176020. У зависности од расположивих података анализом су обухваћена и два најзначајнија туристичка места/центра дестинације: Мокра Гора и Ужице. У процесу прикупљања података коришћен је секундарни извор ((подаци Републичког завода за статистику (РЗС) и Туристичке организације Ужице (ТОУ)). Прикупљени подаци су обрађени методом дескриптивне статистике. Добијени резултати су презентовани у виду табела и графикана. Према карактеру података, истраживање у овом раду је квалитативно и квантитативно. Применом статистичко-математичке методе вршено је мерење варијабли, путем једноставних математичких једначина. Групи зависно променљивих варијабли припадају: искоришћеност капацитета и интензитет туристичког промета. Независно променљиве варијабле су: број ноћења, број лежаја и број становника. Компаративном методом су утврђене сличности и разлике одрживости туризма у дестинацији и њеним туристичким местима. Расположивост података је омогућила компарацију кроз три групе индикатора (економски, задовољство туриста и културни).

Резултати и дискусија

Индикатори представљају променљиве величине којима се могу пратити и мерити одређена стања неког феномена. Избор, мерење, праћење и оцена индикатора одрживости туризма је комплексан и захтеван посао.

Економски индикатори показују економске ефекте развоја туризма у дестинацији. Представљени су *сезонским карактером туристичког пословања, односом броја ноћења туриста и смештајних капацитета и коефицијентом локалног туристичког увећања.*

Сезонски карактер туристичког пословања јавља се као последица велике концентрације туриста за време летње и зимске сезоне. Тиме је у многим дестинацијама ван туристичке сезоне изражен проблем попуњености смештајних капацитета (Sutcliffe & Sinclair, 1980), али и искоришћеност инфраструктурних капацитета (Hinch & Jackson, 2000; Murphy, 1985;). Одрживост туристичког развоја дестинације је идеалан ако се у сезони оствари 30% укупног годишњег промета. Међутим, у складу са стањем на терену експерти ЕУ истакли су да сезонска концентрација промета до 40% у току три најинтензивнија месеца омогућава одрживи развој дестинације. Туристички промет на територији Града Ужица најизраженији је у току три летња месеца (током јула, августа и септембра). Последица је продуженог викенда и коришћења годишњих одмора за време одржавања културних и спортских манифестација.

Табела 2. Остварени број ноћења по месецима за 2014. годину

Месеци	Туристичко место	Туристичко место	Град Ужице (општина)
	Ужице	Мокра Гора	
Јануар	348	3.899	12.334
Фебруар	289	1.777	6.990
Март	264	982	5.372
Април	509	1.513	9.399
Мај	644	2.186	9.082
Јун	726	2.101	10.851
Јул	795	13.688	24.161
Август	1.022	4.134	16.853
Септембар	844	2.959	11.527
Октобар	594	1.716	8.513
Новембар	459	1.180	7.717
Децембар	382	823	6.598
Укупно:	6.876	36.958	129.343

Извор података: Републички завод за статистику, 2014

Подаци за 2014. годину указују да је на територији Града Ужица током три летња месеца остварено 40,6% укупног годишњег броја туристичких ноћења, у Мокрој Гори 56,2%, а у Ужицу 38,7%. Према стандардима ЕУ овај индикатор је у зеленој зони одрживости за туристичко место Ужице, у жутој зони за територију Града Ужица, а у црвеној зони за туристичко место Мокра Гора.

Према ауторима Var-On (1975) и Butler (1994), рапидни пораст туристичког промета у многим дестинацијама последица је њеног убрзаног развоја. Од 2004. године промет туриста на територији Града Ужица бележи интензивнији раст и уско је везан за развој Мокре Горе као новог

туристичког места дестинације. Туристички промет у дестинацији је неравномеран. Свој максимум достиже у јулу (Мокра Гора, Град Ужице) и августу (Ужице). Максимум туристичког промета последица је одржавања културних и спортских манифестација у околини Ужица, али и сезонског рада пруге уског колосека у Мокрој Гори.

Скица 1. Промет туриста по месецима за 2014. годину
Извор: Урађено од стране аутора на основу резултата истраживања, 2015

На основу резултата истраживања (Скица 1) можемо констатовати да је највећи промет туриста за све три туристичке дестинације забележен за време летњих месеци (јул, август и септембар). Најмањи промет туриста је регистрован у зимским месецима. Ужице оствари најмањи број посета у јануару, фебруару и марту, Мокра Гора у новембру, децембру и фебруару, а Град Ужице у децембру, фебруару и марту. Да би се остварила равномернија годишња расподела туристичког промета неопходно је туристичку пропаганду усмерити на зимске, а посебно на јесење месеце. Организовање манифестација у вансезони може утицати на пораст туристичког промета (Baum & Nagen, 1999; Lee & Arcodia, 2011). Прилагођавањем цена одређеним тржишним сегментима (пензионерима, пословним људима, љубитељима викенд туризма и др.) могу се постићи значајни ефекти вансезонске попуњености капацитета, што би довело до већег прилива материјалних средстава и побољшања услуга.

Однос броја ноћења и смештајних капацитета указује на степен искоришћености смештајних капацитета дестинације. Уколико је однос ових чинилаца испод 120 ноћења по лежају, искоришћеност капацитета је неодржива; од 120-150 је на прихватљивом нивоу, а преко 150 или више је на одрживом нивоу.

Табела 3. Степен искоришћености смештајних капацитета од 1981. до 2014. године

Године	Туристичко место Ужице			Туристичко место Мокра Гора			Град Ужице (Општина)		
	ноћења	лежаји	индикатор	ноћења	лежаји	индикатор	ноћења	лежаји	индикатор
1981.	56.390	310	181,9	/	/	/	193.100	800	241,4
1991.	33.021	369	89,5	/	/	/	133.300	953	139,9
2002.	23.907	364	65,7	/	/	/	101.505	877	115,7
2011.	7.893	613	12,9	22.159	178	124,5	129.950	1.326	98,0
2012.	7.136	613	11,6	26.338	178	147,9	122.892	1.332	92,3
2013.	7.006	613	11,4	28.412	219	129,7	125.065	1.406	88,9
2014.	6.876	405	16,9	36.958	219	168,7	129.343	1.170	110,5

Извор: Урађено од стране аутора на основу резултата истраживања, 2015

Резултати истраживања указују на негативан тренд искоришћености смештајних капацитета у Ужицу. У посматраном периоду искоришћеност капацитета била је на одрживом нивоу 1981. године (зелена зона: > 150 ноћења по лежају), након чега је константно заступљен тренд неодрживе искоришћености капацитета (црвена зона: < 120 ноћења по лежају). Искоришћеност капацитета у Мокрој Гори се мењала у складу са развојем дестинације, од прихватљивог (жута зоне: 120-150 ноћења по лежају) до одрживог нивоа (зелена зона: > 150 ноћења по лежају). Степен искоришћености смештајних капацитета на територији Града Ужица за период 1981-1991. године био је на одрживом нивоу (зелена зона: > 150 ноћења по лежају), након чега је заступљен негативан тренд искоришћености капацитета. Благи пораст у степену искоришћености капацитета забележен је 2014. године, међутим и даље је на неодрживом нивоу (црвена зона: < 120 ноћења по лежају). У циљу повећања искоришћености смештајних капацитета у Ужицу, требало би решити спорне приватизације и уложити одређена финансијска средства у њихову обнову, али се поставља питање њихове рентабилности, с обзиром на смештајне капацитете у непосредном окружењу.

Коефицијент локалног туристичког увећања (мултипликације) повезује директне и индиректне утицаје туризма на привреду и друштво одређене дестинације (Benur & Bramwell, 2015; Incera & Fernandez, 2015). Овај коефицијент показује у ком степену су производи и услуге локалне средине укључени у туристичко привређивање (Јовичић & Илић, 2010). Модел за статистичку обраду коефицијента мултипликације још није дефинисан, па се овај коефицијент посматра кроз утицај туризма на друге привредне делатности и њихову укљученост у туристичку понуду дестинације. Овај индикатор анализирали смо кроз две комплементарне делатности: саобраћај и пољопривреду. Захваљујући повољном саобраћајном положају и заступљености одговарајуће саобраћајне инфраструктуре, првенствено за друмски саобраћај, туристичка места дестинације су интерним и екстерним комуникацијама повезана са ближим и даљим окружењем. Пољопривреда као комплементарна делатност представља један од посебних потенцијала за развој и обнову руралних подручја (Jaafar, Rasoolimanesh & Lonik, 2015). У Граду Ужицу број регистрованих пољопривредних газдинстава се константно повећава. Напреднији развој сточарства и воћарства представљаће значајан пољопривредни потенцијал. Производња традиционалних пољопривредно-прехранбених производа и њихов пласман на локалном и регионалном тржишту један је од фактора конкурентности овога краја на туристичком тржишту (Стојановић & Черовић, 2008). Развој услужних делатности путем

самозапошљавања омогућиће да младо становништво остане на селу, али ће утицати и на повећања учешћа туризма у локалном нето друштвеном производу (2,9% у 2002. години и 2,3% у 2005. години) (Републички завод за статистику Србије, 2000-2005).

Индикатор сатисфакције туриста показује степен задовољства туриста квалитетом пружених услуга и истиче њихово мишљење и ставове о атрактивности туристичке дестинације. Према бројним ауторима (Alegre & Garau, 2010; Benur & Bramwell, 2015; Chi & Qu, 2008; del Bosque & San Martin, 2008; Hui, Wan, & Ho, 2007) сатисфакција туриста утиче на поновљене посете туриста одређеној дестинацији. Уколико се проценат туриста који су поновили посете креће од 30 до 50% посматрана дестинација је атрактивна и задовољава потребе туриста. Ако је проценат преко 50% задовољство туриста се остварује на вишем нивоу. Тиме се омогућава да носиоци туристичке политике предузимају одређене кораке у даљој промоцији и презентацији дестинације (Jarvis, Stoeckl, & Liu, 2016).

Резултати анкете коју је спровела Туристичка организација Ужица 2011. године на Међународном сајму туризма у Београду показују да је Град Ужице добро позициониран и препознат као туристичка дестинација. Од 50 испитаника њих 42 је већ посетило Ужице, а као главна асоцијација на ову дестинацију су природни потенцијали и гастрономија. Највећи проценат испитаника као разлог поновног доласка управо истиче љубазност мештана, гастрономију и туристичке туре. Најатрактивнија компонената дестинације, према мишљењу већине испитаника, је гастрономија, а 66% испитаника би желело да дегустира традиционална јела (Подаци добијени од запослених у Туристичкој организацији Ужице, 2015). Према критеријумима ЕУ, а на основу добијених резултата анкетирања (84% испитаника је већ посетило Ужице), индикатор сатисфакције туриста припада зеленој зони, док се тренутно стање развоја туризма сматра одрживим.

Културни индикатори показују степен очуваности културног идентитета локалне заједнице, под утицајем туриста који долазе из средина са другачијим културним особеностима (Јовичић & Илић, 2010). Међу њима су најзначајнији следећи индикатори:

Однос смештајних капацитета и броја локалног становништва указује на мерљивост могућих утицаја туризма на одрживост културног идентитета дестинације. По локалну заједницу однос 1,5:1 је најповољнији и најприхватљивији, јер су тада утицаји масовног туризма минимално

изражени. Међутим, уколико је број лежаја преко 1,6 пута већи од броја становника дате средине, тада она трпи велики притисак интензивног туристичког развоја (Павловић & Белиј, 2012).

Табела 4. Однос смештајних капацитета и броја локалног становништва

Године	Туристичко место Ужице			Туристичко место Мокра Гора			Град Ужице (Општина)		
	бр. леж.	бр.ст.	индикатор	бр. леж.	бр.ст.	индикатор	бр. леж.	бр.ст.	индикатор
1981.	310	47.046	0,007:1	/	870	/	800	77.049	0,01:1
1991.	369	53.864	0,007:1	/	816	/	953	82.723	0,01:1
2002.	364	55.083	0,007:1	/	605	/	877	83.022	0,01:1
2011.	613	52.646	0,01:1	178	549	0,32:1	1.326	78.040	0,01:1

Извор: Урађено од стране аутора на основу резултата истраживања, 2015

Резултати истраживања указују да је овај индикатор одржив за посматрана туристичка места и дестинацију у целини (зелена зона). У анализираним пописним годинама евидентан је раст броја лежаја. Међутим, статистички подаци за 2014. годину указују да је након 2011. године дошло до смањења броја лежаја у Ужицу (са 613 на 405) али, и на територији Града Ужица (са 1.326 на 1.170). Смањење броја лежаја последица је власничке трансформације и приватизације туристичко-угоститељских објеката. У Мокрој Гори је у периоду 2011-2014. године увећан број лежаја (са 178 на 219) (Републички завод за статистику Србије, 2014), и директна је последица изградње смештајних капацитета. Међутим, без обзира на уређење и изградњу туристичке инфра и супра-структуре у Мокрој Гори, не можемо говорити о интензивној изградњи смештајних капацитета с обзиром да овај индикатор према стандардима ЕУ дефинишемо повољно, јер се налази у зеленој зони.

Интензитет туризма представља однос годишњег броја туристичких ноћења (изражен у хиљадама) и броја домицилног становништва (изражен у стотинама). Показатељ је туристичке сатурације. Павловић и Белиј (2012) истичу да изразит интензитет туризма негативно утиче на локалну средину, а да најчешћи проблем представља успостављање границе између туристичког и општег уређења за потребе локалног становништва.

Табела 5. Интензитет туризма

Место	1981.	1991.	2002.	2011.
Ужице	0,12:1 зелена зона	0,06:1 зелена зона	0,43:1 зелена зона	0,01:1 зелена зона
Мокра Гора	/	/	/	4,0:1 црвена зона
Град Ужице (општина)	0,3:1 зелана зона	0,2:1 зелана зона	0,1:1 зелана зона	0,2:1 зелана зона

Извор: Урађено од стране аутора на основу резултата истраживања, 2015

Интензитет туризма на примеру Града Ужице и туристичких места (Ужице и Мокра Гора) различито је изражен. Најнеповољнија ситуација је у Мокрој Гори, јер се за последњу пописну годину резултати налазе у црвеној зони. До 1999. године у Мокрој Гори нису постојали смештајни капацитети, када почиње обнова пруге уског колосека и развој Мокре Горе као туристичке дестинације. Врхунац развоја достигнут је након 2004. године, када су изграђени смештајни капацитети. У периоду између два последња пописа (2002-2011), број становника Мокре Горе је смањен, али се рапидно повећао број ноћења, са израженим максимумом у току лета. Bar-On (1975) и Butler (1994) су утврдили да брзина развоја дестинације утиче на интензитет туристичког промета, па стога закључујемо да је висок интензитет туризма у Мокрој Гори последица њеног наглог развоја као туристичке дестинације. Ипак, сматрамо да културни идентитет у Мокрој Гори није нарушен. Реч је о веома атрактивној дестинацији у којој објекти и смештајни капацитети не доприносе нарушавању амбијенталне целине, јер су прилагођени традиционалној архитектури. Сагласни смо да у циљу утврђивања граница допустивог развоја туризма треба водити рачуна о носивости капацитета, посебно у летњој туристичкој сезони.

Социјални индикатори приказују социјални интегритет локалне заједнице и посматрају се кроз *учешће туризма у нето друштвеном производу* и кроз *процент туриста који не долазе посредством агенција*. Садрже прецизне параметре на основу чијих се граничних вредности може установити одрживост развоја туризма (Стојановић, 2005).

Учешће туризма у нето друштвеном производу показује допринос туризма у остваривању националног дохотка (Incera & Fernandez, 2015; McLennan, Ruhanen, Ritchie, & Pham, 2012) и запослености локалне економије. Учешће туризма у локалном нето друштвеном производу у Граду Ужицу за 2000. годину износио је 2,2%, а за 2005. годину 2,3% (Републички завод за

статистику Србије, 2000-2005). За потребе овог истраживања, консултовани су подаци Републичког завода за статистику Србије. Такође, контактиране су и Туристичка организација Ужица и Регионална привредна комора југозападне Србије-Ужице. Међутим, у наведеним Институцијама, ови подаци се не воде или не публикују након 2005. године, што је разлог изостанка новијих података о индикатору учешћа туризма у нето друштвеном производу. Услед тога, аутори претпостављају да ће се у наредним годинама задржати исти или сличан тренд учешћа туризма у локалном привредном развоју.

Туризам није доминантна привредна грана Града Ужица иако се према потражњи радне снаге туризам налази на другом месту. Међутим, неравнотежа између потребе и тражње радне снаге представља велики проблем у процесу запошљавања у овом сектору. Предузимање одређених мера (нпр. синхронизација између привреде и образовања) у циљу повећања запослених у пружању туристичких услуга одразиће се на привредни раст, али и на учешће туризма у локалној привреди.

**Скица 2. Компаративни приказ учешћа туризма у локалној запослености
Извор: Урађено од стране аутора на основу резултата истраживања, 2015**

Учешће туризма у локалној запослености представља допуну овога индикатора. Резултати истраживања указују на незнатно смањење броја запослених у сектору туризма за посматрани период (Скица 2). У односу на 2012. годину када су запослени у туризму чинили 0,57% укупне запослености Града Ужица, 2014. године проценат запослених у туризму износио је 0,47%. Смањење броја запослених је директна последица стечаја и затварања појединих туристичко-угоститељских објеката услед неуспешне приватизације. У руралним срединама проценат стално запослених у туризму је веома низак или не постоји. За већину сеоских домаћинстава пружање услуга туристима углавном представља допунску делатност. Смањење броја регистрованих сеоских домаћинстава са 80 на 43, последица је необнављања категоризације објеката у периоду од 2010. до 2015. године. У односу на укупан број становника Града (78.040 у 2011. години), мали проценат сеоског становништва је активно укључен у туристичко привређивање.

Процент туриста који не долазе посредством агенција представља индикатор корисности туризма по локалну заједницу. Туристи који долазе на територију Града Ужица углавном не долазе посредством туристичких

агенција, једино у случају ако се ради о транзитном, излетничком и викенд туризму. Већина туриста долази у сопственој режији.

Индикатори стања животне средине указују на степен измењености локалне средине услед развоја туризма (Buckley, 2012; Hughes, 2002). Степен развоја туризма неке дестинације зависи од улагања у изградњу инфраструктурних и пратећих објеката, што за последицу има промену намене постојећег земљишта у периоду од 5 година.

Процент земљишта на коме је изградња дозвољена а није реализована представља индикатор могућег (али не и обавезног), убрзаног и неконтролисаног развоја, што намеће потребу утврђивања густине изграђених објеката, поређењем просторних и урбанистичких планова (Јовичић, 2002). У Просторном плану Града Ужица се предвиђа увећање броја смештајних капацитета до 2025. године. Планиране промене су 10 пута веће у односу на данашње бројно стање капацитета, а планирани смештај је на бази пансиона и приватног смештаја. У руралним срединама предвиђена је и реконструкција постојећих смештајних капацитета. Планом није прецизиран % земљишта намењен за туристичку изградњу. Аутори сматрају да ће планирано увећање смештајних капацитета у будућем периоду довести до обимних грађевинских радова. Према светским стандардима нереализована туристичка изградња која прелази 20% може имати негативне последице на животну средину.

Коришћење и заузимање земљишта је други индикатор стања животне средине. Планиране промене у билансу намене простора до 2025. године највише ће се одразити на шумско земљиште у приватном власништву, које ће имати увећање за око 92% и захватаће површину од 466,31 km² (или 70% територије Града). Остало земљиште обухвата грађевинско и неплодно земљиште. Грађевинско земљиште имаће увећање за 1,13%. Од тога је 0,12% намењено за изградњу туристичког правца. За изградњу пруге уског колосека Шарган Витаси-Бранешци планирано је увећање за 3%.

Табела 6. Биланс стања намена површина (у ha и %)

Основна намена простора	Стање 2010. године		Промена основне намене простора до 2025. године	
	(ha)	(%)	(ha)	(%)
Пољопривредно земљиште	36.572	54,9	13.712,65	20,58
Шумско земљиште	24.289	36,5	46.630,50	70,00
Водно земљиште	642,4	0,96	1.137,20	1,72
Остало земљиште	5.111,60	7,64	5.134,65	7,72
Подручје Града	66.615	100	66.615	100

Извор података: Просторни план Града Ужица, 2010.

Трансформација пољопривредног земљишта у друге намене у степену већем од 2% је забрињавајућа. Предузимањем одређених мера овакве трендове би требало успорити. У наредном периоду пољопривредно земљиште ће се смањити (за 37,5%) у корист повећања шумовитости, али и за потребе изградње водопривредних објеката и саобраћајница. До 2025 године укупна површина овог земљишта износиће 20,58% територије Града. На основу претходног критеријума овако изражено смањење се сматра веома критичним.

Процент туриста који не долазе приватним аутомобилом је важан индикатор за утврђивање потенцијалне саобраћајне загушености, проблема паркирања, нивоа буке и квалитета ваздуха у дестинацији (Јовичић & Илић, 2010). Бројни аутори (Dickinson & Robbins, 2008; Holding, 2011; McGuire, Uysal & McDonald, 1988; Romsa & Blenman, 1989; Taplin & McGinley, 2000; Ward, 1987) указују да проценат туриста који користе приватан аутомобил прелази 50%. За потребе утврђивања вредности овога индикатора консултована је Туристичка Организација Ужица као и приватни превозници из Ужица (Златан рајзен и Гага турс). Међутим, у наведеној институцији и предузећима тражени подаци се не евидентирају. До појединих туристичких локалитета (нпр. Злакусе и Потпећке пећине) може се стићи једино путничким возилом. Са друге стране, дугогодишње одсуство редовног локалног градског превоза од Ужица до Мокре Горе утиче на избор превозног средства. Аутори констатују да мали % туриста, који долазе у Ужице, не користи сопствени превоз.

Индикатори одрживости развоја туризма (економски, задовољство туриста, културни, социјални и животне средине), могу се анализирати и проучавати на различите начине. Тако се истражени простори могу сврстати у различите зоне одрживости. Код економске групе индикатора, најповољнија ситуација је у Ужицу (припада зеленој, одрживој зони), док Мокра Гора припада најкритичнијој црвеној зони. Свеобухватно посматрајући, територија Града Ужица могла би се сврстати у жуту зону одрживости развоја туризма, што би значило да би превазилажењу овог проблема требало посветити више пажње. Индикатор који се односи на сатисфакцију туриста, показује да је најповољнија ситуација у Мокрој Гори и на територији Града Ужица (припадају зеленој, одрживој зони развоја туризма). На основу спроведених истраживања културних индикатора Град Ужице се налази у одрживој зони, док интензитет туризма у Мокрој Гори често достиже и црвену зону. Социјални индикатори указују на то да туризам није доминатна делатност на територији Града Ужица, чиме се може сврстати у жуту зону одрживости. Ипак, евидентан је потенцијал овог простора, који може обезбедити већи

процент запослених у оквиру туризма. Индикатор стања животне средине указује на значајне промене у намени земљишта на територији Града Ужица, чиме би се стање животне средине могло означити као критично.

Закључак

Град Ужице је добро позициониран и препознат као туристичка дестинација. Задовољство туриста и остварени број ноћења указују на изражену заступљеност летње туристичке сезоне (јул, август и септембар) која је, у комбинацији са великом концентрацијом туриста, показатељ позитивних економских ефеката развоја и одрживости туризма дестинације.

Неравномеран интензитет развоја туризма на територији Града Ужица условио је појаву културне сатурације. Интензитет туризма најизраженији је током лета у Мокрој Гори, када се запажа културна разлика посетилаца из урбаних и руралних средина. У циљу очувања идентитета локалне средине неопходно је одређеним мерама развој туризма ставити под контролу, тако да предузете мере буду у сагласности са онима које важе у Парку природе „Шарган-Мокра Гора“ и Националном парку Тара.

Веома мало учешће туризма у локалном друштвеном производу и низак степен запошљавања указују да локална заједница остварује недовољну корист од туристичког привређивања. С тим у вези неопходно је укључити већи број образованих и стручних лица, који ће едукацијом локалног становништва покушати да их укључе у токове туристичке привреде.

Тренутно стање туризма на територији Града Ужица је подношљиво. Најкритичнија ситуација на територији Града Ужица је са стањем животне средине, те се овај индикатор сврстава у црвену зону. Промене у намени коришћења земљишта могу проузроковати велике проблеме у одрживости развоја туризма, те се овај проблем мора озбиљно разматрати у наредном периоду. Нешто повољнија ситуација је са економским и социјалним индикаторима одрживости, који би се могли сврстати у жуту зону одрживости развоја туризма. Са друге стране, сатисфакција туриста, као и културни индикатор, сврставају се у зелену, одрживу зону. Ипак, за даљи развој одрживог туризма на територији Града Ужица неопходна је усклађеност економских и еколошких циљева развоја, али и интегралан приступ у његовом планирању и управљању.

Захвалност

Приказано истраживање је део пројекта који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја (Евиденциони број: ОИ 176020), као и део истраживања на програму докторских студија 2014/2015 (Депарман за географију, туризма и хотелијерство, Природно-математички факултет, Универзитет у Новом Саду и Географски факултет, Универзитет у Београду).

Литература

- Alegre, J. & Garau, J. (2010). Tourist Satisfaction and Dissatisfaction. *Annals of Tourism research*, 37(1), 52-73.
- Bar-On, R. (1975). *Seasonality in Tourism: A Guide to the Analysis of Seasonality and Trends for Policy Making*, Technical Series, No. 2. London: The Economist Intelligence Unit.
- Baum, T. and Hagen, L. (1999). Responses to Seasonality: The Experiences of Peripheral Destinations. *International Journal of Tourism Research*, 1(5), 299–312.
- Benur, M.A. & Bramwell, B. (2015). Tourism product development and product diversification in destinations. *Tourism Management*, 50, 213-224.
- Buckley, R. (2012). Sustainable Tourism: Research and Reality. *Annals of Tourism Research*, 39(2), 528-546.
- Butler, R. (1994). Seasonality in Tourism: Issues and Problems. In Seaton, A., Jenkins, C., Wood, R., Dieke, P., Bennet, M., L. Maclellan L. & Smith, R. (Eds.), *Tourism: the State of the Art* (332-339). Chichester: Wiley.
- Chi, G.Q.C. & Qu, H. (2008). Examining the structural relationships of destination image, tourist satisfaction and destination loyalty: An integrated approach. *Tourism Management*, 29(4), 624-636.
- del Bosque, R.I., San Martin, S. (2008). Tourist Satisfaction: A Cognitive-Affective Model. *Annals of Tourism research*, 35(2), 551-573.
- Dickinson, E. J. & Robbins, D. (2008). Representations of tourist transport problems in a rural destination. *Tourism Management*, 29(6), 1110-1121.
- Franzoni, S. (2015). Measuring the sustainability performance of the tourism sector. *Tourism Management Perspectives*, 16(11), 22-27.
- Hinch, T., & Jackson, E. (2000). Leisure Constraints Research: Its Value as a Framework for Understanding Tourism Seasonality. *Current Issues in Tourism*, 3, 87–106.
- Holding, M. D. (2011). The Sanfte Mobilitaet project: achieving reduced car-dependence in European resort areas. *Tourism Management*, 22(4) , 411-417.
- Hughes, G. (2002). Environmental Indicators. *Annals of Tourism Research*, 29(2), 457-477.

- Hui, K.T., Wan, D. & Ho, A. (2007). Tourists' Satisfaction, recommendation and revisiting Singapore. *Tourism Management*, 28(4), 965-975.
- Incera, C.A. & Fernandez, F.M. (2015). Tourism and income distribution: Evidence from a develop regional economy. *Tourism Management*, 48, 1-20.
- Jaafar, M., Rasoolimanesh, S.M. & Lonik, A.T.K. (2015). Tourism growth and entrepreneurship: Empirical analysis of development of rural highlands. *Tourism Management Perspectives*, 14, 17-24.
- Jang, S.S. (2004). Mitigating Tourism Seasonality. A Quantitative Approach. *Annals of Tourism research*, 31(4), 819-836.
- Jarvis, D., Stoeckl, N. & Liu, B.H. (2016). The impact of economic, social and environmental factors on trip satisfaction and the likelihood of visitors returning. *Tourism Management*, 52, 1-18.
- Јовичић, Ж. Д. (1998). Туризам и животна средина у контексту одрживог развоја. Природно – математички факултет Универзитет у Новом Саду, Нови Сад.
- Јовичић, Д. (2002). *Менаџмент туристичких дестинација*. Београд: Желнид.
- Јовичић, Д. & Илић, Т. (2010). Индикатори одрживог туризма. *Гласник Српског географског друштва*, 90(1), 277-291.
- Lee, I. & Arcodia, C. (2011). The Role of Regional Food Festivals for Destination Branding. *International Journal of Tourism Research*, 13(4), 355-367.
- Максин, М., Пуцар, М., Милијић, С. & Кораћ, М. (2011). Одрживи развој туризма у Европској Унији и Србији. Београд: Институт за архитектуру и урбанизам.
- Murphy, P. (1985). *Tourism: A Community Approach*. London: Methuen.
- McLennan, C., Ruhanen, L., Ritchie, B., & Pham, T.D. (2012). Dynamics of destination development: Investigating the application of transformation theory. *Journal of Hospitality and Tourism Research*, 36(2), 164–190.
- McGuire, A. F., Uysal, M. & McDonald, C. (1988). Attracting the older traveller. *Tourism Management*, 9(2), 161-164.
- Нађ, И. (2008). Оцена могућности развоја одрживог туризма и рекреације у подручјима чурушке Мртве Тисе. *Гласник Српског географског друштва*, 88(4), 99-108.
- Павловић, С. & Белиј, М. (2012). Културни индикатори одрживости туризма у бањама Србије. *Гласник српског географског друштва*, 92(3), 95-102.
- Porritt, J. (2003). *The world in context beyond the business case for sustainable development*. London: Cambridge Press.

- Просторни план Града Ужица (2010). URL: http://www.graduzice.org/documents/Prostorni_plan_grad_Uzice_767.pdf
- Републички завод за статистику Србије. Народни доходак. Подаци од 2000-2005. године. У *Општина у Србији*. Београд: Републички завод за статистику.
- Републички завод за статистику Србије (2014). Упоредни преглед броја становника 1948-2011. године. Подаци по насељима. *Попис становништва, домаћинства и станова у 2011. години* (књига XX). Београд: Републички завод за статистику Србије.
- Републички завод за статистику Србије. Туризам и угоститељство. Подаци за пописне године '81, '91, '02, '11 и '12, '13 и '14 годину. У *Општина и региони у Републици Србији*. Београд: Републички завод за статистику.
- Ромелић, Ј. (2008). *Туристичке регије Србије*. Нови Сад: Природно-математички факултет.
- Romsa, G. & Blenman, M. (1989). Vacation patterns of the elderly German. *Annals of Tourism Research*, 16, 178-188.
- Sharpley, J., & Sharpley, R. (1997). *Rural tourism: An introduction*. International Thomson Business.
- Стојановић, В. (2005). *Одрживи развој у специјалним резерватима природе Војводине*. Нови Сад: Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство.
- Стојановић, В. (2006). *Одрживи развој туризма и животне средине*. Нови Сад: Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство.
- Стојановић, Т., & Черовић, С. (2008). *Значај гастрономске понуде за развој сеоског туризма Србије. Зборник радова Географског факултета*, 56, 165-176.
- Sutcliffe, C. & Sinclair, M. (1980). The Measurement of Seasonality within the Tourist Industry: An Application to Tourist Arrivals in Spain. *Applied Economics*, 12(4), 429-441.
- Taplin, H. E. J. & McGinley, C. (2000). A linear program to model daily car touring choices. *Annals of Tourism Research*, 27(2), 451-467.
- Тошић, Д. (2002). Ужице. У *Географска енциклопедија насеља Србије* (књ. IV, С-Ш, 220-233). Београд: Географски факултет.
- Туристичка организација Ужица (2015). *Резултати анкете „Ставови посетилаца о Ужицу као туристичкој дестинацији“*. Ужице: Туристичка организација Ужица.
- Ward, J. (1987). Tourism and the private car. *Tourism Management*, 8(2), 164-165.